

Н. П. ЦІМАШЭНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ЗІМОВЫХ НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА

Артыкул прысвечаны народным песням, якія бытавалі ў Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці. Аўтар выяўляе семантычнае напаўненне песенных тэкстаў зімовага перыяду; характарызуе функцыю структурнай арганізацыі беларускай песеннай лірыкі Веткаўшчыны.

Любы мастацкі тэкст пэўным чынам сэнсава арганізаваны і змяшчае сігналы, якія звяртаюць увагу чытача ці слухача на такую арганізацыю. Перш за ўсё семантыка тэксту непасрэдна звязана з пытаннем сэнсу і зместу тэксту, яго сегментацыі. Для абазначэння змястоўнага боку тэксту служыць паняцце “семантычная прастора”, пад якой разумеюць ментальнае ўтварэнне, што складаецца з віртуальнай прасторы самога твора і актуальнай прасторы інтэрпрэтацыі тэксту чытачом або слухачом. Любы тэкст, акрамя таго, што валодае пэўнай формай, выражае і некаторы змест, сэнс. Аднак паняцці ‘змест’ і ‘сэнс’ не з’яўляюцца тоеснымі: пад зместам разумеюць інфармацыю пра факты, сітуацыі, прадстаўленыя ў тэксце, а пад сэнсам – суб’ектыўны спосаб прадстаўлення змястоўнай інфармацыі.

Лірычны тэкст успрымаецца як іерархічнае адзінства, якое разбіваецца на больш дробныя складнікі-часткі. Іерархія такога тыпу стварае эстэтычны эффект, палягчае ўспрыняцце. Вяршыняй іерархіі семантычных кампанентаў зместу тэксту з’яўляецца індывідуальна-аўтарская канцэпцыя свету, паколькі любы твор уяўляе сабой суб’ектыўны вобраз аб’ектыўнага свету рэчаіснасці: адлюстроўваючы рэальнасць, аўтар знаходзіць сябе, і наадварот, выяўляючы свае думкі, ён адлюстроўвае свет і сябе ў свеце. Тэкст песні, як правіла, прадстаўляе сабой выказванне або паслядоўнасць выказванняў, якія характарызуюцца тым, што выражаюць адносна завершаны сэнс, які спалучае ўсю шматграннасць яго значэнняў.

Каляндарна-абрадавая паэзія беларускага народа складаецца з чатырох цыклаў, якія адпавядаюць парам года: зімовага, веснавага, летняга і восеньскага. Даны артыкул прысвечаны зімовым народным песням Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці, паколькі гадавое кола календара пачыналася з зімы, калі гаспадары ўжо клапаціліся аб тым, каб пэўнымі абрадамі садзейнічаць будучаму ўраджаю і здароўю для ўсёй сям’і. Асноўнымі святамі зімовага перыяду былі Каляды і Новы год, для якіх характэрны калядаванне, шчадраванне, ігрышчы-гульні. Семантыка калядных абрадаў, атмасфера здзяйснення традыцыйных рытуалаў сведчыць аб вялікай ролі, якую надавалі на Веткаўшчыне калядным святам у лёсе сваёй гаспадаркі, сям’і.

Такім чынам, песні займаюць важнае месца ў жыцці народа: яны могуць падымаць настрой падчас свят, а могуць “здымаць боль”, калі на душы цяжка. На працягу ўсяго года каляндар беларусаў насычаны рознымі святамі і абрадамі, адзначэнне якіх захавалася ў розных раёнах Беларусі і да нашых часоў. Песні заўсёды былі прымеркаваны да знакавых дзён, якія аб’ядноўваліся ў адпаведнасці з парамі года. Кожны каляндарны год пачынаўся са святкавання Каляд, “калі ўсяк гулялі. Куццю абязцельна варылі. Бралі пшаніцу, распарвалі яе, варылі... Есці куццю звалі толькі сваю сям’ю. Вечарам садзімся на кут і ядзім. Шчэ есці звалі Дзеда Мароза” [1, с. 33]. Яшчэ па вечарах хадзілі калядаваць, апранаючыся ў прыгожае. Вельмі часта калядныя песні пачыналіся са звароту да гаспадароў той хаты,

дзе калядавалі, і віталі іх традыцыйным “святы вечар добрым людзям”, чым падкрэслівалі свае станоўчыя адносіны да тых, хто сустракаў іх на парозе. Неабходна падкрэсліць, што ў многіх калядных песнях гэты радок паўтараецца, што ўзмацняе святочны настрой і эмацыянальнасць усяго ўдзельніках гэтай сітуацыі:

*Рана, рана куры папелі.
Святы вечар добрым людзям.
Раней таго дзевачка ўстала.
Святы вечар добрым людзям.
Дзевачка ўстала, хусты качала.
Святы вечар добрым людзям.
Хусты качала, у цэркаўку ішла.
Святы вечар добрым людзям.
У цэркаўку ўвайшла, на ганкі стала.
Святы вечар добрым людзям.
На ганкі стала, ганкі абламіла.
Святы вечар добрым людзям.
У цэркаўку ўвайшла, цэркаў асвятліла.
Святы вечар добрым людзям.
Папы стаялі, шапкі здымалі.
Святы вечар добрым людзям [1, с. 35].*

Цікава, што ўся песня пабудавана на простых сінтаксічных канструкцыях з мэтай лёгкага ўспрымання святочнага тэксту: апошнія словы амаль кожнага няцотнага радка пачынаюць наступны няцотны радок (*хусты качала, у цэркаўку ішла / увайшла, на ганкі стала* і інш.). Такія лексічныя паўторы і сінтаксічны паралелізм выконваюць важную функцыю ў структурнай арганізацыі песні: з іх дапамогай тэкст прыцягвае ўсю ўвагу да сябе, прымушае слухачоў далучыцца да спеваў:

*Дзе каза рогам – там сена стогам,
Дзе каза хвастом – там сена кустом.
Хто не дасць яйца, у таго здохне аўца.
Хто не дасць кока, у таго вырве вока [1, с. 51].*

Звычайна калядныя песні на Веткаўшчыне не маюць структурнага падзелу на традыцыйныя вершаваныя слупкі, што робіць песню сэнсава непадзельным адзіным цэлым. Адзначым, што ёсць і песні, якія маюць структуру двухрадкоўяў, дзе кожны другі радок “святы вечар добрым людзям”:

*Ай, добры вечар табе, пан-хазяін,
Святы вечар добрым людзям.*

*Мы твайго двара век не мінаем,
Святы вечар добрым людзям [1, с. 44].*

У Веткаўскім раёне сустракаюцца песні, дзе формула “святы вечар добрым людзям” мае скарачаную структуру:

*А было ў Галачкі тры дачкі,
Святы вечар!
Тры дачкі – тры красачкі,
Святы вечар! [1, с. 42].*

Сустракаецца шмат калядных песень, якія пабудаваны ў форме дыялогу:

*– Го-го-го, каза,
Го-го, шэрая,
А дзе ты была?
Што ж ты дзелала?*

– Ягадкі брала.
– Кашу давала?
– А стральцам-байцам,
Добрым жа хлапцам [1, с. 36].

Пачатак песень такога тыпу сведчыць пра тое, што ў вёсках Веткаўскага раёна ўдзельнікі калядных шэсцяў пераапрааналіся ў розных жывёл і птушак. Згодна з народнымі вераваннямі, такім чынам у дамы прыцягвалі дабрабыт, урадлівасць, дастатак. Акрамя прадстаўнікоў жывёльнага свету, калядоўшчыкі пераапрааналіся ў цыган. У такім выпадку семантычная арганізацыя каляднай песні відавочная: прыгожая цыганка “нагадае” толькі самае светлае і добрае. Галоўнае – “пакласці больш грошай”:

– Я – цыганка маладая,
Я ўмею варажыць.
Пакажы-ка праву ручку,
Палажы-ка дзенег кучку,
Я табе ўздаю [1, с. 34].

Блізкімі па семантыцы з’яўляюцца і іншыя калядныя песні, у якіх іх выканаўцы “абяцаюць” занесці гаспадарам шчасця, захаваць увесь скот:

Шчадрую, шчадрую,
Каўбасу чую.
Дайця каўбасу,
Шчасця занясу.
Дайця блінец,
Ня трону авец.
Дайця грашоў,
Я і пайшоў! [1, с. 42].

Вядома, калядаванне – гэта абрад наведвання хат групай удзельнікаў, якія выконвалі “дабразычлівыя” прысуды і песні гаспадарам, за што атрымлівалі пачастунак. Лічылася, што калядаванне забяспечвала гаспадарам высокія ўраджаі ў полі і агародзе, прыплод жывёлы і агульны дабрабыт у доме. Таму калядоўшчыкі стараліся абысці ўсе хаты. Выключэнне рабілася толькі для тых дамоў, дзе ў нядаўні час нехта памёр, – там звычайна не калядавалі. Акрамя таго, існавала павер’е, што абходы калядоўшчыкаў выганяюць з сяла нячыстую сілу і абараняюць ад хвароб. Калядоўшчыкі ведалі, у які двор трэба абавязкова зайсці: *Калядую, калядую, / Блін, хлеб чую* [1, с. 33].

Такім чынам, з боку семантыкі калядныя песні – гэта, як правіла, добразычлівы зварот да гаспадароў з пажаданнямі лепшага жыцця, а з боку структуры – гэта простыя сінтаксічныя канструкцыі, прадстаўленыя няўскладненымі двухсастаўнымі і аднасастаўнымі сказами, што робіць тэкст песні лёгкай і даступнай для ўспрымання. Для падтрымання вясёлага настрою часта калядоўшчыкі выкарыстоўвалі структуру чатырохрадковай частушкі:

Сею, сею, пасяваю,
З Новым годам паздраўляю.
Дайце кусок сала,
Штобы ў мужыка ўстала... [1, с. 38].

Запамінальнасць калядных песень Веткаўскага раёна ў тым, што большасці з іх уласціва эпанара, або анадыпложіс, – “фігура маўлення, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога, суседняга, сказа” [2, с. 150]:

Што ў пана Івана
На дварэ яблыня.
А на той яблыні
Цісова каравіць.

*А на той караваци
Божава маці [1, с. 45];
А ў том Дунаі сам Бог купаўся,
Святы вечар добрым людзям.*

*Сам Бог купаўся, з сынам гаварыў,
Святы вечар добрым людзям [1, с. 45];
Аж не даш нам сала,
Разазліцца Клава,
Клава разазліцца,
Будзе больна біцца [1, с. 39];
Ой, рана-рана куры запелі. Святы вечар.
А раней таго Васенька ўстаў. Святы вечар.
Васенька ўстаў – тры свячы ссукаў. Святы вечар.
Тры свячы ссукаў ды ўсё запаліў. Святы вечар.
Ды ўсё запаліў – братоў пабудзіў. Святы вечар [1, с. 59];
А ў полі, полі вішанька стаіць, /
На той вішанькі свечачка гарыць [1, с. 85].*

Кожная песня пабудавана такім чынам, што яе ўздзеянне на слухача ўзмацняецца дзякуючы пэўным сінтаксічным канструкцыям, якія ў цэлым не ўносяць новага сэнсу. Змястоўна ўсе калядныя песні насычаны пажаданнямі шчасця і дабрабыту. Звычайна на Каляды ў Веткаўскім раёне “кабана білі, каўбасы чынілі, у цэркву хадзілі, разгаўляліся, бліны пяклі” [1, с. 52].

Шчадроўныя песні па сваёй семантыцы і па структуры былі вельмі блізкія да калядных:
*Шчадрую, шчадрую,
У клеці сала чую.
Дайця каўбасу,
Я бацьку панясу.
Бацька будзе есці,
Барадою трэсці,
Вусамі ківаць,
Ды вас успамінаць [1, с. 61].*

Раніца пасля Шчадраў у многіх хатах на Веткаўчыне пачыналася з засявання, калі госці ўваходзілі з зярном у хату, віншавалі гаспадароў з Новым годам і жадалі шчасця:

*Сею, сею, засяваю,
З Новым годам паздраўляю.
Хазяіну з хазайкай
На многае лета жалаю [1, с. 53];
Сеем, сеем, падсяваем.
Адчыняйце кублікі,
Выкідайце рублікі,
Адчыняйце каморачкі,
Выкідайце пяцёрачкі,
Адчыняйце сундучкі,
Выкідайце пятакі [1, с. 57];
Паздраўляем з Новым годам
І з усім родам.
З хазяінам, з хазяечкай,
З дробнымі дзеткамі-галубяткамі [1, с. 36].*

Такім чынам, абрадавыя песні на ўсе святы, якімі пачынаўся новы год, можна ахарактарызаваць так: семантычна яны прадстаўляюць сабой міні-пажаданні шчасця, дабрабы-

ту, салодкага жыцця, а структурна гэтыя песні прадстаўлены часцей за ўсё аднасастаўнымі пэўна-асабовымі канструкцыямі, аформленымі пры дапамозе сінтаксічнага паралелізму. Калі лірычныя радкі прадстаўлены двухсастаўнымі сказамі, то суб'ектам-дзеянікам, як правіла, выступае асабовы займеннік я: *Калядзін, калядзін, / Я ў бацькі адзін. / Дай мне, бабка, каўбасу, / Я да бацькі панясу* [1, с. 78]. Зрэдку зімовыя песні прадстаўлены складаназалежнымі сказамі: *Добры вечар таму, / Хто ў етым даму* [1, с. 61]. Паколькі песні звычайна былі адрасаваны пэўнай асобе, то ў структуры радкоў часта з'яўляліся зваротныя формы: *Ты, хазяін, не хавайся* [1, с. 61]; *Ты, дзядзечка, не ляжы, / А да нас выхадзі* [1, с. 61]; *А вы, людзі, знайце, / Кусок сала дайце. / А ні так, так пятак, / А ні гэтак, дык канфетак* [1, с. 74]; *Нясі, баба, калбасу, / Дамой панясу* [1, с. 84].

Зрэдку, калі трапляліся негасцінныя гаспадары, якія нічога не давалі гасцям, песні напаўняліся негатыўным зместам, успрымаліся як праклён: *Не далі сала, / Каб ваша свіння не ўстала. / Не далі аўса, каб здохла ваша аўца* [1, с. 62].

Неабходна дадаць, што калядныя песні маглі выконвацца ў гонар розных жыхароў хаты, адсюль і адпаведны падзел песень на тэматычныя групы: калядныя песні гаспадару, калядныя песні малому хлопчыку, калядныя песні малой дзяўчынцы і нават калядныя песні пчолам [1, с. 80–82].

Такім чынам, песні калядных свят – дамінантны жанр фальклорнай творчасці зімовага перыяду земляробчага календара. Калядныя і шчадроўныя песні – першае звяно ў гадавым абрадавым крузе, пачатым зімовым кругаваротам сонца. Яны адметныя сваім радасным све-таадчуваннем, магічнай вобразнай сімволікай і прастай для ўспрымання структурай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / Аўт. уклад.: І. Ф. Штейнер, В. С. Новак. – Гомель : УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.

2 Станкевіч, А. А. Рыторыка : вучэб. дапам. / А. А. Станкевіч. – Мінск : РІВШ, 2010. – 316 с.

The article is devoted to folk songs that existed in the Vetkovsky district of the Gomel region. The author reveals the semantic content of the song texts of the winter period; characterizes the function of the structural organization of the Belarusian song lyrics of the Vetkovshchina.